

“GERİ” SÖZCÜĞÜNÜN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**Süleyman Kaan YALÇIN*****Öz**

Türkçe Sözlük'te “1. Arka, bir şeyin sonra gelen bölümü, art, alt taraf, ileri karşıtı; 2. Son, sonuç; 3. Bir şeyin sona kalan bölümü; 4. Geçmiş, mazı; 5. Hayvanda boşaltım organının dışı; 6. Eksik gösteren saat; 7. Aptal, anlayışsız; 8. Benzerlerine ayak uydurup ilerleyememiş, gelişmemiş; 9. Zarf olarak geriye doğru; 10. Ünlem olarak “Geri dön, geri git!” (TS, 2011, s. 934) anlamlarındaki bir söz olarak kullanılan “geri” sözcüğü, Türk dilinin en eski tarihî dönemlerinden itibaren “kirü, kerü, kèrü, kiri, gerü, geri, gèri, girü, kirü vb. gibi” şekillerde kullanılan yaygın bir sözcüktür.

“Geri” sözcüğü Jean Deny tarafından üzerine yön gösterme hâli eki almış taş+garu (dışarı), il+gerü (ileri) vb. gibi sözcüklerle ilişkilendirilerek ge+ri (arka, geri) şeklinde açıklanmıştır. N. K. Dimitriyev ise “geri” sözcüğünün arka, son anlamına gelen “ked” sözcüğünün üzerine +ge yönelme hâl eki ve +rü yön gösterme ekinin getirilerek oluştuğunu savunur ked+ge+rü > geri (geri, arka, son). K. Grönbech, geri sözcüğünü kir- (eve girmek) fiilinin zarf-fiil şekliyle kir-ü (batıda) açıklar. Clauson, sözcüğün *ke (arka, arkaya doğru, geri) sözcüğüne -rü yön gösterme eki getirilerek oluştuğunu belirtir. Duran, sözcükle ilgili olarak bir “ki” köküne gidilebileceğini; fakat bu kökün hem isim hem de fiil kökü olabileceğini belirterek “ki-r-ü” ve “ki-rü” şekillerini verir. Tekin ise sözcüğü *kē (arka, geri) sözcüğünün yönelme durum eki -rü almış biçimi olarak tahlil etmiştir.

Bu çalışmada *kē (geri) ve kir- (girmek) köklerine dayandırılan “geri” sözcüğü, kendisiyle semantik ve fonetik bakımdan ilgili olduğu düşünülen “kendi” ve “beri” sözcükleriyle ilişkilendirilerek, sözcüğün asıl kökünün k ~ b denkliği kapsamında eş değer görülen bi ~ ke (ben) şahıs zamirlerine veya bu/be ~ke/ku (bu) işaret zamirlerine dayanıyor olduğu ispat edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Geri, beri, kendi, etimoloji, zamir.

AN EVALUATION ON THE ORIGIN OF THE WORD “GERİ”**Abstract**

The word “geri”, which has the following meanings according to Turkish Dictionary: 1. Back, part of a thing that comes after it, behind, opposite of forward; 2. End, result; 3. The last part of a thing; 4. Past; exterior of excretory organ of an animal; 6. Slow clock; 7. Stupid, dull; 8. undeveloped; 9. backward (adverb); 10. interjection (TD, 2011, s. 934), has had widespread use through the historical dialects of Turkish with the variants of “kirü, kerü, kèrü, kiri, gerü, geri, gèri, girü, kirü etc.”.

By Jean Deny, the root of the word “geri” is explained as ge+ri (back, behind) associated with the words taş+garu (outside), il+gerü (forward) which has dative suffix -gArU. N.K. Dimitrev asserts that the word “geri” derived from the word “ked” having dative suffix +ge and directive +rü:

* Yrd. Doç. Dr.; Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, skyalcin23@hotmail.com.

ked+ge+rü > geri (back, behind). K. Grönbech explains it with the verb “kir- (as to get in the house)” having the gerindium -ü: kir- + ü > kirü (west). Clauson thinks that “geri” is derived from *ke (back, backward) with the directive suffix +rü. Duran, underlining the possibility of the word to have both noun and verb root, suggests that the word “geri” can be originated from *ki: ki-r-ü and ki-rü. Tekin gives the root *kē (back, behind) and the dative suffix +rü as the component of the word.

In this study, we will try to find an answer to the root of the word “geri” by taking into consideration the words “kendi” (self) and “beri” (onward) which is thought to be semantically related to “geri”.

Keywords: Geri, beri, kendi, etymology, pronoun.

Giriş

Bir dil içerisinde köken bilimi açısından tam olarak mutabık kalınmamış birçok sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerden biri de Türkçe “geri” sözcüğüdür. Geri sözcüğünün kökeni olarak Türkçe olduğu konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamakla birlikte sözcüğün dayandığı kök ve bu kökün sahip olduğu anlamla ilgili çelişkiler bulunmaktadır.

Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren “kirü, kerü, kërü, kiri, gerü, geri, gëri, girü, kirü vb. gibi” şekillerde kullanılan “geri” sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te “1. Arka, bir şeyin sonra gelen bölümü, art, alt taraf, ileri karşıtı; 2. Son, sonuç; 3. Bir şeyin sona kalan bölümü; 4. Geçmiş, mazi; 5. Hayvanda boşaltım organının dışı; 6. Eksik gösteren saat; 7. Aptal, anlayışsız; 8. Benzerlerine ayak uydurup ilerleyememiş, gelişmemiş; 9. Zarf olarak geriye doğru; 10. Ünlem olarak “Geri dön, geri git!” (TS, 2011, s. 934) anlamlarıyla karşılanmaktadır.

“Geri” sözcüğüyle ilgili olarak birbirinden farklı etimolojik tahlillerin yapıldığı görülür. K. Grönbech (2000, s. 36), geri sözcüğünü kir- (eve girmek) fiilinin zarf-fiil şekliyle kir-ü (batıda) açıklar. Ergin (1997, s. 372) de Grönbech gibi sözcüğün “girmek” fiilinin zarf-fiil şeklinden isim olduğunu ve edat olarak kullanıldığını söyler. Duran (1956, s. 83), sözcükle ilgili olarak bir “ki” köküne gidilebileceğini; fakat bu kökün hem isim hem de fiil kökü olabileceğini belirterek “ki-r-ü” ve “ki-rü” şekillerini verir. Clauson (1972, s. 736), sözcüğün *ke (arka, arkaya doğru, geri) sözcüğüne -rü yön gösterme eki getirilerek oluştuğunu belirtir. Tekin (2003, s. 140) sözcüğü *kē (arka, geri) sözcüğünün yönelme durum eki -rü almış biçimi olarak tahlil etmiştir. Jean Denny, “geri” sözcüğünü üzerine yön gösterme hâli eki almış taş+garu (dışarı), il+gerü (ileri) vb. gibi sözcüklerle ilişkilendirerek sözcüğün ge+ri (arka, geri) şeklinde oluştuğunu açıklamıştır. N. K. Dimitriyev “geri” sözcüğünün arka, son anlamına gelen “ked” sözcüğünün üzerine +ge yönelme hâl eki ve +rü yön gösterme ekinin getirilerek oluştuğunu savunur ked+ge+rü > geri (geri, arka, son). Sevortyan ise Dimitriyev'in bu görüşünü eleştirir ve

“geri” sözcüğünün anlamsal olarak ked (arka) sözcüğünden gelişmiş olması durumunun kabul edilebilecek bir görüş gibi dursa da ked+ge+rü yapısındaki ked sözcüğünde bulunan “d” sesinin nasıl yok olduğuna dair hiçbir ara fonetik değerin olmaması yüzünden; yani kedri yapısının geri olurken ara dönemde “keyri” şeklinin ve hatta ilk şekil olan kedri şeklinin bile hiçbir tarihî dönemde ve materyalde bulunmayışından ötürü bu fikrin kabul edilemez olduğunu ve bu yönüyle geri sözcüğünün ked sözcüğüne bağlanamayacağını belirtir (Sevortyan, 1978, s. 27).

Yukarıda “geri” sözcüğüyle ilgili olarak yapılan etimolojik değerlendirmelerde temel iki kök “*kē (geri) ve kir- (girmek)” üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu görüşlerden *kē (geri) köküne dayandırılan ve isim kökenli olan etimoloji araştırmacılar tarafından daha çok kabul görmektedir.

Bu çalışmada yukarıdaki *kē (geri) ve kir- (girmek) köklerine dayandırılan “geri” sözcüğü “kendi” ve “beri” sözcükleriyle ilişkilendirilerek sözcüğün daha farklı bir etimolojik değerlendirilmesi yapılacak ve “geri” sözcüğüyle semantik ve fonetik ortaklığı bulunan “kendi” ve “beri” sözcüklerinin etimolojisi içerisinde yer alan ve k ~ b denkliği kapsamında eş değer görülen ben/be/bi ~ ke şahıs zamirleri ile bu/be ~ ke/ku işaret zamirlerinin “geri” sözcüğünün asıl kökü olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İlk olarak (kēri >) geri sözcüğünün kökündeki “kē” ile ilişkili gördüğümüz “kendi” sözcüğünün etimolojisine bakılacak olursa; Sevortyan etimolojik sözlüğünde kendi sözcüğünü Yakut Türkçesindeki kien-e (ona ait) zamirine dayandırıyor ve bu ibareyi yine Yakut Türkçesindeki mien-e (benim, bana ait) zamiriyle de ilişkilendiriyor. Räsänen ve Malov kendi sözcüğünü Yakut Türkçesindeki kini (erkekler için o) zamirine bağlarken, Ramstedt ise Eski Türkçedeki kendü sözcüğünü Moğolcadaki gendün/gendü (hayvanlarda erkek cins) ve Tunguzcadaki ɲen/ninaka/ɲene/gina (erkek köpek) anlamına gelen sözcüklerle ilişkilendiriyor. Yine Sevortyan bunlara ek olarak Even ağzındaki nen (erkek köpek); Buryat ağzındaki gende (tosun) ve Kalmuk Türkçesindeki genden (adlandırmada erkek cins hayvan) sözcüklerini de “kendi” sözcüğüyle ilişkilendirerek veriyor. Ayrıca Sevortyan semantik olarak erkek hayvan anlamındaki kendi sözcüğünün Mançu-Tunguz dilindeki beye (adam, erkek, erkek hayvan, vücut, beden, kendi, kendisi); Moğolcadaki beyen (vücut, beden, kişilik, benlik) ve Yakut Türkçesindeki beye (kendi dönüşlülük zamiri) sözcüklerine götürülebileceğine de işaret ediyor (Sevortyan, 1978, s. 38-39). Bu sözcükler sadece semantik olarak değil; k ~ b/p/m denkliği göz önüne alınacak olursa fonetik bakımdan da birbiri ile ilişkilidir. Öyleki, k ~ b/p/m denkliği

incelenecek olursa bu denkliğin bazı dilciler tarafından Türkçenin çeşitli lehçeleri arasında bulunan mevcut bir ses denklığı olarak kabul edildiği görülecektir.¹ Räsänen, Aşmarin, Aşnin, Malov, Benzing ve Levitskaya gibi dilciler Genel Türkçedeki “bu” işaret zamirinin Çuvaş Türkçesindeki “ku” (bu) ile aynı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu konuda Levitskaya ve Sergejev de Genel Türkçedeki “bu” işaret zamirini Çuvaş Türkçesindeki ku ile denk olduğunu kabul etmekle beraber daha farklı denklik örnekleri de sıralamaktadırlar Çuv. püse ~ küse (köse); Çuv. pünçek ~ künçek (kenar); Çuv. p âç âk ~ Trkm. kiçi (küçük); Çuv. pıvan (at sineği) ~ köyün (Levitskaya, 1976, s. 32-33; Yılmaz, 2002, s. 34-35).

Bir dönüşlülük zamiri olan “kendi” sözcüğündeki *ke kökünün k ~ b/m ses denklığıne dayalı olarak kişinin benliğine, kişiliğine, kendisine işaret eden “ben” ya da yine kendi benliğine işaret edilen “bu” zamirine dayandırılıyor oluşu mantıklı bir şeydir. Hatta bu bağlamda çeşitli Türk lehçelerindeki T.T., Kır. Tat. kendi, Krç. Blk. kesi, Çuv. hÿy, Alt. boy(ı), Hks. pos, poz; Tuv. bot, Yak. beye (Sevortyan, 1978, s. 39; ÇTYD-1, s. 64-253; ÇTYD-3, s. 388-569; ÇTYD-4, s. 63-147-223; Yılmaz, 2002, s. 33) gibi dönüşlülük zamirlerinin k ~ b/p/m ses denklığıne ve ke ~ be köklerine dayalı olan eş değerler olduğu da söylenilebilir.

(kēri >) geri sözcüğünün kökündeki “*kē” ile ilişkili gördüğümüz ikinci sözcük ise “geri” sözcüğüyle ses, anlam ve yapı bakımından ortaklık arz eden “bēri (beri)” (TDBUÜ, s. 180) sözcüğünün kökündeki “bē” unsurudur. Genel Türkçede buraya, bu tarafa anlamlarında kullanılan “beri” sözcüğü Tuv. “bu”; Alt. ve Küer. “ön kısım”; Yak., Kırg., Alt., Gag., T.T. “yakın”; T.T. “bu uzaklıkta, -den bu yana”; Sarı Uyg. “sonra” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (Sevortyan, 1978, s. 125; TS, s. 311; Tenişev, 1976, s. 196). Bang, “beri” sözcüğünü be/bi kişi zamirine veya “beri” sözcüğünün yapısında bulundurduğu gizli bir işaret ifadesinden ötürü “bu” işaret zamirine bağlayarak üzerine +ri yön gösterme eki geldiğini iddia etmiştir. Bu görüş Räsänen, Ramstedt gibi dilciler tarafından da kabul görmüştür. Oruzbayeva, beri sözcüğünün işaret zamiri (-pu/-bu) ile eski yön gösterme eki +rı’nın kalıplaşmasından (bu+rı > beri) oluştuğunu savunur. A.N. Kononov, beri’nin be “yakın taraf” ve +ri yön gösterme ekinin birleşmesiyle (be+ri) oluştuğunu belirtir. Kotwicz, beri’nin kişi zamiri ben ve yön gösterme eki +ru’dan (ben+ru) oluştuğu kanaatindedir (Alkaya, 2007, s. 201). Brockelmann ise sözcüğü “be” işaret zamirine bağlar. Sevortyan da “be” işaret zamiriyle kurulan bu ilişkinin tıpkı Kıpçak

¹ Ayrıca k ~ b/p/m denklığı içerisinde görülen k ~ m ses denklığının Sümerce Türkçe dil ilişkilerinin temel ortaklıklarından birini oluşturduğu da bilinmektedir Sümerce “mu” ~ Türkçe “kü” (ün, şan); Sümerce “maş” ~ Türkçe “kaş” (herhangi bir şeyin kıyası). Ayrıntılı bilgi için bk. Osman Nedim Tuna, Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi İle Türk Dili’nin Yaşı Meselesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

lehçelerindeki ma ~ ma-na~mı-na (işte bu) yapısıyla da ilgili olduğuna işaret eder. J. Deny ise “beri” sözcüğünün ben kişi zamiri üzerine +ge (yönelme eki) ve +rı (yön gösterme eki) olarak oluştuğunu savunur (Sevortyan, 1978, s. 125). Zaten Türkçede kişi veya işaret zamirlerinin üzerine yön gösterme ekinin getirilmesiyle kurulu buna benzer birçok sözcük de “E.T. aňaru/ıňaru (oraya); Tuv. ıňar (oraya); Kum. agar/ogar (ona), Kar. anar (ona), Hak. mindar (buraya) mevcuttur (Alimov, 2011, s. 93-95; Sultanzade, 2014, s. 96).

Anlam ilgisi bakımından be/bi kişi veya bu işaret zamiriyle ilişkilendirilen “beri” sözcüğüyle “geri” sözcüğünün birebir örtüştüğü durumlar mevcuttur. Örneğin Kumuk ağızlarında “geri” sözcüğü tam olarak “buraya” anlamına gelmektedir (Sevortyan, 1978, s. 27). Çuvaş Türkçesindeki kay (geri, arka) sözcüğüyle bağlantılı olan Çuv. kayarah (biraz geri, önce) (Bayram, 2007, s. 92-101) sözcüğünün “önce” anlamının beri sözcüğünün ön kısım, ön taraf anlamıyla örtüşmesi. Türkiye Türkçesinin çeşitli ağızlarında kullanılan “beri etmek, beri eylemek, berilemek” (geri çevirmek, bu tarafa döndürmek, yakına getirmek); “beri almak” (geri çevirmek) (DS. II, s. 634-635) sözcüklerindeki beri sözcüğünün geri anlamını yüklenmiş olması. Sarı Uygur Türkçesindeki beri sözcüğünün tıpkı geri sözcüğündeki gibi “sonra” anlamında kullanılıyor olması (Sevortyan, 1978, s. 125). Aynı zamanda beri sözcüğünün etimolojisi içerisinde var olan “bu” işaret zamirinin Türkçenin birçok lehçesindeki ve bazı Altay dillerindeki ku/kü işaret zamiriyle örtüşüyor olması “Çuv. ku, V. Bulg. kü, Sal. ku, S. Uyg. go(l) (o)²; Moğ. kü; Ko. kı (bu)” (Choi, 2010, s. 281; Tenişev, 1976, s. 78; ADES, s. 709) geri sözcüğünün de tıpkı beri sözcüğü gibi bir zamir köküyle bağlantılı olabileceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca anlam olarak örtüşen bu sözcükler “-dAn itibaren, -dAn sonra” anlamına gelen edat şekliyle de ortak kullanım alanına sahiptir. “-sän kimsin dediktän *kāri*, baňa oduncu ali ā dārlar demiş (Isparta ağızı)”; küçüklükten *beri* bende b1 heves vardı (Tunceli ağızı) (Buran, 1996, s. 230). Yukarıdaki anlam ve ses denklikleri dikkate alındığında zamir kökenli sayılabilecek her iki sözcüğün de (geri ve beri) aslında sadece var olan tek bir kökün fonetik olarak farklılaşmış ve bu şekilde yaşayan iki versiyonu (tıpkı ben/men sözcüklerinde olduğu gibi) gibi düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

² Tenişev’in Sarı Uygur Türkçesi Grameri’nde belirtmiş olduğu go(l) (o) işaret zamiri, o olarak anlamlandırılrsa da yakındaki bu ile en uzaktaki o arasında bir mesafeyi anlatan ve görünürdeki nesnelere anlatması itibarıyla “bu”ya daha yakın olan bir işaret zamiridir. Ayrıca Sarı Uygur Türkçesindeki bu işaret zamirini Malov, Çuv. ku işaret zamiriyle benzer görür ve bu işaret zamirinin “uzak bu”yu anlatan bir görev üstlendiğini belirtir (Levitskaya, 1976, s. 33).

Sonuç olarak *kē (arka, geri) veya kir- (girmek) köklerine dayandırılan “geri” sözcüğünün bu köklerden beri ve kendi sözcüklerindeki k ~ b denklığı kapsamında eş değer sayılacak olan “ke ~ be/bi” (ben) veya “ku ~ bu” (bu) zamirlerine dayalı bir zamir temelli kökten oluştuğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

Kısaltmalar

1. Eser Kısaltmaları

ADES.	: An Etymological Dictionary of Altaic Languages
ÇTYD-1	: Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1 (Güneybatı/Oğuz Grubu)
ÇTYD-3	: Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3 (Kuzeybatı/Kıpçak Grubu)
ÇTYD-4	: Çağdaş Türk Yazı Dilleri 4 (Kuzeydoğu Grubu)
DS.	: Derleme Sözlüğü
TDBUÜ.	: Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler
TS.	: Türkçe Sözlük

2. Dil ve Lehçe Kısaltmaları

Alt.	: Altay Türkçesi
Çuv.	: Çuvaş Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe
Gag.	: Gagauz Türkçesi
Hks.	: Hakas Türkçesi
Kır. Tat.	: Kırım Tatar Türkçesi
Ko.	: Korece
Krç-Blk.	: Karaçay-Balkar Türkçesi
Kür.	: Küerik ağzı / Çulım Tatar ağzı
Moğ.	: Moğolca
Sal.	: Salar Türkçesi
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuva Türkçesi
V. Bulg.	: Volga Bulgar Türkçesi
Yak.	: Yakut Türkçesi

Kullanılan Çevriyazı Sistemi ve İşaretler

1. Çevriyazı Sistemi

Ünlüler

ā	: Uzun a
ä	: Açık e sesi
ē	: Uzun e
ī	: Kısa ı
â	: Kısa i

Ünsüzler

ŋ	: Geniz n’si
---	--------------

2. İşaretler

*	: Muhtemelen en eski şekli gösterir
<	: Bu şekle gider
>	: Bu şekilden gelir
~	: Benzerlik, denklik işareti (alternasyon)

Kaynaklar

- Alimov, R. (2011). Eski Türkçe +GARU ve Kırgızcadaki kalıntısı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 92-107.
- Alkaya, E. (2007). *Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
- Buran, A. (1996). *Anadolu ağızlarında isim çekim (hâl) ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri 3 (kuzeybatı/Kıpçak grubu)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E. ve Özeren, M. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri 4 (Kuzeydoğu grubu)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E. ve Yalçın, S. K. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri 1 (Güneybatı/Oğuz grubu)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ceylan, E. (2002). *Çuvaşça çok zamanlı morfoloji*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Choi, H. W. (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu Tunguzcanın karşılaştırmalı ses ve biçim bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre thirteenth-century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Derleme sözlüğü II (B)*. (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duran, S. (1988). Türkçede cihet ve mekân gösteren ek ve sözler. *TDAY-B*, 1956, 1-110.
- Ergin, M. (1997). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin yapısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levitskaya, L. S. (1976). *İstoriçeskaya morfologiya Çuvaşskogo yazıka*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Etimologičeskiy slovar Tyurskix yazıkov, obşetyurkskiye i mejtyurskie osnovı na bukvu "B"*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1980). *Etimologičeskiy slovar Tyurskih yazıkov, obşetyurkskiye i mejtyurskiye osnovı na bukvu "V, G, D"*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1997). *Etimologičeskiy slovar Tyurskih yazıkov, obşetyurkskiye i mejtyurskiye osnovı na bukvu "K, K"*. Moskva: Yazıki Russkoy Kulturu.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Leiden.
- Sultanzade, V. (2014). Zamir n'sinin kaynağı hakkında. *Dil Araştırmaları*, 15, 95-104.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi grameri*. (Yay. Mehmet Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Tenişev, E. R. (1976). *Stroy sarıg-yugurskogo yazıka*. Moskva: İzdatel'stvo nauka.
- Tuna, O. N. (1997). *Sümer ve Türk dillerinin tarihi ilgisi ile Türk dili'nin yaşı meselesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe sözlük*, (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.